

Gunenkov D. V. Morality of Society and Economic Activity.

In the article the role of morality is analysed in regulation of economic (commercial) activity; main attention is paid to the final results of the phenomenon within the conditions of market relations foundation.

Keywords: person, activity, commerce (economy), morality, culture, education upbringing.

Покась В. П.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ

У статті аналізується історичний процес становлення інтернатних закладів в Україні, формування загальної гуманістичної філософії їх діяльності.

Ключові поняття: особистість, виховання, навчання, культура, інтернатні заклади.

Освіта є постійним актуальним питанням соціально-економічних й культурних процесів, що відбуваються як у всьому світі, так й в Україні. Сучасні нові освітні технології, вимоги функціонування освіти різного рівня та напрямку поставили перед державою нові філософські питання. В цьому контексті відповідальність держави й суспільства зростає, коли мова йде про навчання, виховання соціально незахищених дітей.

Збільшення захворювань серед дітей, соціальне сирітство, безпритульність, зростання дитячої злочинності – ось далеко не повний список проблем, з якими стикається держава. Багатогранність і складність вирішення цих завдань вимагають від держави, і, насамперед, від органів освіти, науки нових нестандартних педагогічних підходів. Сприятиме ж вирішенню цих завдань, історичний аналіз організації педагогічних процесів в дитячих будинках.

Тому метою статті є історичний процес становлення інтернатних закладів в Україні, формування загальної гуманістичної філософії їх діяльності.

Окремі аспекти організації педагогічного процесу в дитячих

будинках висвітлюються у фундаментальних історико-педагогічних працях Ф. Корольова, З. Равкіна, Т. Корнейчик, М. Гончарова, Е. Монозона й інших, публікаціях Н. Грищенка, Г. Задорожного, В. Сороки-Росинського, Н. Ярмаченка, присвячених історії радянської школи й педагогічної думки.

Отже, зазначимо, що навчання вихованців організовувалося з перших місяців існування дитячих будинків. Педагоги прагнули перевірити знання дітей і розподілити їх по класах, проте у зв'язку з великою різницею у знаннях навчання проходило індивідуально. Тому основне завдання, яке поставало перед педагогічними колективами на той час – це дати вихованцеві не лише грамотність, але й “все багатство його практичного досвіду, весь величезний запас сил, вже загартованих в життєвій боротьбі, перетворити в систему чітких уявлень про світ і про можливості в світі” [1, 18].

У перших документах про освіту, прийнятих у 1919-1921 рр. (“Положення про єдину трудову школу УСРР”, “Основи єдиної трудової школи-комуни”, “Декларація про соціальне виховання” та “Порадник соціального виховання”), було запропоновано систему організації педагогічного процесу в дитячих будинках, яка наближалась до комплексної системи навчання. Всі настанови мали чітко виражений педоцентричний характер і спиралися на такі методологічні принципи: взаємозв'язок дитини і природи; організація навчання дітей на основі їхніх потреб та ідей саморозвитку; велика роль гри, розваг, відпочинку як провідних факторів виховання дитини; трудові засади діяльності дитячого будинку та зв'язок з життям.

Так, з осені 1922 року, щоб включити вихованців у процес активного пізнання, у дитячих будинках, колоніях розроблялась ціла система заходів: анкетування вихованців задля виявлення цікавих для них тем, бажань дізнатися про певні проблеми; групова робота над підготовкою доповідей за обраними темами, яка передбачала не лише опрацювання літератури, але й збір відомостей на екскурсіях, у господарстві; представлення результатів роботи у трьох формах – числовій, словесній і художній. Спільна творча робота вихователів і вихованців завершувалась творчою розробкою різних тем.

З 1921 до 1928 року Народний комісаріат освіти щорічно видавав спеціальні “Порадники соціального виховання”, де вміщувалися директивні матеріали про освіту і виховання в Україні, положення і статuti окремих типів дитячих закладів, програмні та методичні матеріали, інформація щодо організації навчально-виховної роботи в дитячих будинках, дитячих містечках та школах-комунах. Так, у “Пораднику” 1921 року видання наголошується, що основною

формою соціального виховання дітей є дитячий будинок. У центрі уваги – “живі сприймання зовнішнього життя, активність дітей, їх творчість, переживання емоційного характеру, потреба в грі та різноманітній праці. Центральне місце посідає не мова, арифметика чи інша наукова дисципліна, а те, що оточує дітей. Але й те, що оточує, повинно поставати перед дітьми, маючи вихідною не уяву вихователя, а природний розвиток дитини” [2, 185].

У “Пораднику” видання 1922 року розкриваються загальні підходи до організації навчання та змісту освіти, які свідчать про рух ідей у напрямі комплексності навчання дітей у дитячих будинках. Зокрема, зазначалося: “В центрі уваги і зусиль системи стає жива дитина, її нормальний ріст і нормальний розвиток, задоволення усіх психофізичних потреб дитини як біологічної особи, як самодостатньої істоти, що стоїть на певному ступені біологічних сходинок, нарешті, турбота про охорону її праці” [2, 186].

Такі педоцентричні тенденції та ідеї лягли в основу комплексного підходу в навчанні й вихованні дітей дитячих будинків у перші роки їх розбудови. Самі ж комплексні програми почали широко застосовуватись у 1924/25 навчальному році, причому “процес переходу на комплексову систему праці був майже стихійним. Керівні методичні органи були надто обережні в цій справі” [2, 187].

У 1925 році Всеукраїнська нарада інспекторів народної освіти затвердила обов’язковість комплексного навчання у всіх закладах соцвиху.

Комплексні програми з цього часу спирались і орієнтувались на дитячий комуністичний рух як основу соціального виховання. Тому вчителі шукали методологічного забезпечення навчально-виховної роботи в цьому напрямі. Вони почали включати питання структури та методів роботи політичних організацій до дидактичного матеріалу комплексів.

Комплексне навчання було характерним для “трудової школи”, саме дитячий будинок 20-х років був спрямований на таку школу, а коли ця школа почала змінюватись (директивно) на “школу навчання”, то, природно, відійшли і комплекси.

Пошук шляхів забезпечення учнів систематичними науковими знаннями сприяв організації додаткових занять за предметною системою. Згодом дитячі будинки повністю переходять на предметне навчання. Комплексні програми чинні лише в початкових класах. Вивчаються предмети: арифметика, письмо, читання, суспільствознавство, природознавство, географія, основи сільського господарства, малювання.

Наркомос України і його органи на місцях приділяли велику увагу перетворенню змісту навчання і виховання учнів у дитячих будинках, керуючись “Декларацією про соціальне виховання дітей”, в якій намагався довести, що в установах соціального виховання освіта і навчання повинні бути складовою частиною виховання. У цьому документі було оголошено продуктивну працю і трудове виховання дітей основою навчально-виховної роботи дитячих будинків. Оскільки керівні працівники Наркомосу України самі ще не уявляли чітко завдань, змісту і форм трудового виховання, передові вчителі та працівники органів освіти намагались використовувати досвід трудового виховання і суспільно корисної праці вихованців дитячих притулків XIX – початку XX століть, а також учнів шкіл 1917-1920 рр.

Педагогічні працівники прагнули наблизити навчально-виховний процес до життя, залучити дітей до продуктивної праці, яка проявлялась у різних формах. Так, діти старшого віку, працювали на земельних ділянках, садах, ремонтували приміщення та меблі, виготовляли наочні посібники, допомагали в обладнанні клубів, хат-читалень, бібліотек. Широко впроваджувалося самообслуговування, створювались різні майстерні, в яких вихованці вивчали ремесла: теслярське, гончарне, кравецьке, шевське та ін.

Під час засвоєння математики, природознавства, географії вихованців навчали виготовляти наочні прилади, проводити вимірювання землі, знайомили з виробничими процесами та знаряддями праці на підприємствах та в сільському господарстві. На уроках краєзнавства, мови, літератури, історії, географії вчителі намагались проводити більше бесід, вчили дітей складати конспекти, готувати прилади, малювати, складати таблиці, схеми, діаграми і т.д. Домашніх завдань не давали, тим більше, що підручників було мало.

В деяких дитячих будинках заняття відбувались п’ять днів на тиждень, а в суботу і неділю проводилась так звана “клубна робота”. В ці дні вихованці займались суспільно корисною працею, брали участь у роботі різних гуртків, в екскурсіях і походах, готувались до свят, читали книги, розучували вірші та пісні, випускали стінні газети.

Щодо методів і форм навчання та виховання дітей у дитячих будинках того часу мало, звичайно, багато хиб, які призводили до зниження рівня знань учнів, але водночас було й багато нового і цікавого: намагання активізувати навчальний процес, наблизити його до життя, інтересів дітей, залучати їх до участі в проведених різних форм навчальної роботи. Оскільки учням не давали домашніх завдань, не перевіряли їх виконання на уроках, не виставляли оцінок, то переведення учнів до старших груп проводилось на основі письмових

звітів учителів про свою роботу, в яких вказувалося, що учні вивчали протягом навчального року, як вони відвідували заняття, як ставились до них, до гурткової роботи, яку участь брали в суспільно корисній праці тощо [3, 59].

Розвиток закладів суспільного виховання в 20-30-і роки не міг відбуватися без поліпшення організаційних форм і методів навчання та виховання дітей, без удосконалення навчальних планів, програм і підручників. Передовими учителями, кращими працівниками органів народної освіти, викладачами педагогічних навчальних закладів, ученими проводилась у цьому плані значна робота.

Крім звичайних занять учителів з учнями у класі (пояснення матеріалу, проведення бесід, використання наочних посібників), широкого застосування набули такі форми навчальної роботи, як різні види ручної праці дітей молодших груп, ліплення, вирізування, вишивання, в'язання, лозоплетіння тощо. Учні V-VII класів виконували завдання з окремих навчальних предметів у кабінетах і лабораторіях, у майстернях і робочих кімнатах, на дослідних земельних ділянках та метеорологічних майданчиках.

У той період набуло розвитку поєднання індивідуальних і колективних форм роботи вихованців дитячих будинків у процесі навчання; самостійна робота учнів з підручником і книгою; проведення практично-лабораторних робіт, виробничих екскурсій; розвиток краєзнавчої роботи, вивчення історії, природних ресурсів, культури, побуту і народної творчості місцевого населення; великий інтерес до вивчення творів вітчизняних та зарубіжних письменників, художників; прагнення надати вивченню математики, фізики, хімії та природознавства політехнічного характеру; створення навчальних кабінетів, лабораторій, кутків природи, шкільних музеїв; творчі пошуки форм обліку знань учнів – письмові роботи, звіти, заліки, відгуки і характеристики вчителів на вихованців.

У "Пораднику соціального виховання" для кожної групи вихованців визначався перелік робіт. Облік виконання завдань проводили вчителі, яким допомагали комісії з учнів. Виконання робіт фіксувалося вчителями і старостами груп у спеціальних журналах.

У кожній класній кімнаті були спеціальні куточки (вітрини), де вивішувались відомості про виконання учнями завдань за тиждень, декаду, місяць. Кращі роботи учнів відбиралися для різноманітних виставок і конкурсів. У 1928/1929 навчальному році, у зв'язку з підготовкою до Всесоюзної педагогічної виставки 1930 р., в окружних і районних центрах України вперше було проведено огляди (конкурси) кращих учнівських робіт [3, 108].

У 20-30-х роках у дитячих будинках України викристалізувався перший досвід трудового виховання і політехнічного навчання учнів, який набув розвитку в інших загальноосвітніх закладах освіти лише у 50-60-і роки. Питання трудового виховання і політехнічного навчання вихованців дитячих будинків, містечок, комун та колоній у ті роки були в центрі уваги державних органів народної освіти та педагогічних колективів. Хоч не завжди ці питання розв'язувались правильно, все ж потрібно віддати належне тому величезному ентузіазму і творчій ініціативі кращих педагогів, які вклали багато сил і енергії в трудове виховання безпритульних дітей та підлітків, дітей-сиріт та дітей з вадами у фізичному чи психічному розвитку.

Незважаючи на помилки у справі політехнізації закладів суспільного виховання дітей в Україні, особливо на початку 20-х років (ремісництво, кустарництво, передчасна професіоналізація), потрібно віддати належне трудовій підготовці вихованців і здобуття ними певної професії.

У 1928-1930 рр. на базі багатьох дитячих будинків та колоній було створено ФЗН і ШКМ, робота вихованців у майстернях почала набувати виробничого характеру. Прикладом цього були Полтавська дитяча трудова колонія імені Ф. Е. Дзержинського, якою керував відомий педагог А. С. Макаренко.

В умовах роботи дитячих будинків належним чином почали розвиватися різні форми позакласної і позашкільної роботи з вихованцями. Ініціаторами та організаторами позакласної роботи з дітьми були вчителі та вихователі, комсомольські та піонерські організації дитячих будинків. В організаційному плані всією цією роботою займалися органи дитячого самоврядування – учнівські комітети (учкоми), старостати груп.

Найпоширенішими формами позакласної роботи були такі: робота старостату групи – контроль за санітарним станом приміщення і вихованців, художнє оформлення робочих кімнат, випуск стінних газет, облік відвідування занять, проведення зборів; робота учкому – проведення загальних зборів вихованців; святкових заходів, зв'язок у роботі з педагогічною радою; робота гуртків, спортивних секцій, культурно-масових заходів; суспільно корисна робота на присадибних ділянках та самообслуговування.

Найпоширенішими формами позашкільної роботи вихованців дитячих будинків були: проведення красзнавчих екскурсій – у ліс, до водоймищ, у музеї, туристські походи; культпоходи дітей у села з доповідями, концертами, розповсюдженням газет; проведення вечорів відпочинку в клубах, сільбудах, хатах-читальнях, червоних кутках;

проведення масових спортивних ігор і військово-спортивних походів; робота добровільних дитячих товариств МОДР, Тсоавіахім, Червоного хреста та ін.

У 30-40-і роки в дитячих будинках України активно створювались гуртки за інтересами, перш за все, гуртки художньої самодіяльності: музикальні, хоріві, драматичні, хореографічні, а також малювання, ліплення, художньої вишивки, якими керували вихователі, студенти педагогічних та мистецьких навчальних закладів. Великого значення в дитячих будинках надавалося фізичному вихованню дітей. Постійно проводилася ранкова гімнастика, загартування дітей. Вихованці постійно займалися різними видами спорту. Між групами, загонами, а також між дитячими будинками проводилися змагання з легкої атлетики, футболу, волейболу, лижного спорту, часто організовувались туристські походи.

У дитячих будинках працювали спортивні секції: гімнастів, легкоатлетів, футболістів, волейболістів, юних стрільців, юних вершників та ін. Програма спортивного виховання і спортивних секцій для вихованців старшого віку була пов'язана з початковою і допризовною військовою підготовкою.

У 30-х роках в деяких великих містах України було створено дитячі технічні станції, а в багатьох містах, сільських, районних центрах – дитячі агробіологічні станції. Саме ці станції стали осередком позашкільної роботи з вихованцями дитячих будинків. У дітей розвивались нахили до військово-технічних спеціальностей: авіатехніка, автотехніка, радіотехніка, хімія, військова справа.

Агробіологічні стації спрямовували свою діяльність на підготовку дітей до роботи у новостворених колгоспах та радгоспах. Трудова підготовка у дитячих будинках проводилася у двох напрямках: робота в майстернях і робота у сільськогосподарському виробництві. Майстерні відкривались при всіх дитячих будинках, але не всі вони були належно обладнані, працювали без плану і програм. Деякі майстерні взагалі не працювали за відсутності матеріалів і відповідного фінансування. Дитячі будинки, які розташовувались у сільській місцевості і невелика частина у містах, мали земельні ділянки, де вихованці займалися вирощуванням сільськогосподарської продукції та проводили досліди. Не меншого значення, ніж трудовому, надавалось суспільно-політичному, військово-патріотичному вихованню. Перш за все, проводились екскурсії на виробництво, в музеї, театри, виставки, організовувались зустрічі з партійними і комсомольськими працівниками, ветеранами революцій, учасниками бойових дій, передовиками виробництва тощо.

До 1940 року були створені всі умови для того, щоб діти отримували відповідну освіту та підготовку до трудової діяльності. Більшість вихованців (88%) навчалися у масових школах 1 та 2 ступенів і незначна їх частина (7%) в школах при дитячих будинках. Близько 5% дітей не відвідували школу взагалі з різних причин: відсутність одягу, взуття, перенаповнення шкіл, віддаленість шкіл, наявність тільки шкіл 1 ступеня, переростки.

Шкільне навчання складало в той час одну, але далеко не головну частину навчально-виховної роботи в дитячому будинку. Воно будувалося на основі трудового навчання у зв'язку з підготовкою вихованців до навчання в ремісничих училищах, технікумах або їхньої виробничої діяльності.

У дитячих будинках важливою формою роботи була організація підготовки домашніх завдань. Під час підготовки уроків використовувалися необхідні наочні посібники, систематично проводилися індивідуальні заняття. Така робота у всіх групах погоджувалася з вчителями шкіл. Відвідуючи заняття в школі, вихователі цікавилися відповідями своїх вихованців, їх поведінкою. Вчителі у свою чергу були присутні на заняттях у групах дитячого будинку, на зборах вихованців, брали участь у проведенні засідань, вечорів, свят. Кожної чверті проводили загальні збори дітей, на яких влаштовували виставки кращих зошитів, альбомів, малюнків, технічних моделей.

Кращі вихователі організовували підготовку домашніх завдань так, щоб діти уміли самостійно вирішувати задачі з математики, фізики, хімії, опираючись на засвоєні в школі знання. Особливу увагу приділяли дітям-першокласникам. Під час відвідування школи та уроків, вихователі з'ясовували, яким розділам необхідно приділити особливу увагу у процесі самопідготовки. Така спільна робота учителя і вихователя заповнювала наявні прогалини у знаннях дітей. Об'єднанні педагогічні ради, методичні засідання і участь вихователів у роботі предметних секцій у школі – всі ці форми роботи увійшли у практику спільної діяльності дитячих будинків і шкіл у 40-і та 50-і роки.

Методична робота у дитячих будинках проводилась у формі кузових методичних об'єднань, яких було кілька в кожній області. Вся робота проводилась за планами, які складались кабінетами дитячих будинків при Інститутах удосконалення учителів. Всім розсилалась орієнтовна тематика, на основі якої на засіданнях методоб'єднань обговорювалися питання:

1. Спільна робота вихователя і вчителя з вихованцями, які не

встигають;

2. Прищеплення дітям навичок самостійної роботи у процесі виконання домашньої роботи;

3. Трудове навчання у дитячому будинку відповідно до програм Міністерства народної освіти України;

4. Підготовка до сільськогосподарської праці у весняно-літній період;

5. Спільна робота вихователів і старших піонервожатих;

6. Досвід виховання свідомої дисципліни;

7. Виховання чесності та правдивості у дітей;

8. Методи і форми позашкільної роботи з вихованцями;

9. Режим роботи у літній період і оздоровлення дітей.

В дитячих будинках згідно з річним планом щомісячно проводились методичні наради, на яких слухались доповіді, обговорювались заходи, проходили читацькі конференції.

У 50-і роки регулярно проводились спільні методичні ради дитячих будинків та шкіл. Вихователі відвідували всі педагогічні ради школи, де вирішувалися питання співробітництва школи і дитячого будинку, висловлювалися думки та побажання.

У цей час при дитячих будинках почали створюватись опікунські ради, перед якими було поставлено завдання: а) надавати допомогу дитячому будинку з комуністичного виховання дітей, встановлення систематичного зв'язку зі школами, де навчаються вихованці; б) сприяти роботі дитячому будинку в організації позашкільної роботи з дітьми [4, 98].

Опікунська рада дитячого будинку складалася з 7-9 осіб: представників партійних, профспілкових, комсомольських організацій, підприємств і установ, які шефствували над цим закладом. Члени опікунської ради відповідно до завдань, які стояли перед ними, розподіляли обов'язки за основними напрямками: а) навчально-виховна робота; б) трудове навчання і виховання; в) оздоровлення та лікування; г) матеріально-технічне забезпечення.

Створені опікунські ради значною мірою допомагали у вирішенні багатьох проблем дитячих будинків того періоду. Отже, вивчення вищевикладеного має теоретичне й практичне значення для сучасної школи й педагогіки, сприяє розумінню ролі інтернатних закладів у подальшому удосконаленні системи суспільного виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макаренко А.* Пед. сочинення : в 8-ти т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1998. – 442 с.
2. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навчальний посібник. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
3. *Гриценко М.* Нариси з історії школи в Українській РСР. – К. : Рад. школа, 1966. – 260 с.
4. *Аблятипов А.* Интернатные заведения образования Крыма: история и современность. – Симферополь : Кримнавчпеддержиздав, 1994. – 214 с.

Покась В. П. Организация педагогического процесса в детских домах.

В статье анализируется исторический процесс становления интернатных заведений в Украине, формирование общей гуманистической философии их деятельности.

Ключевые понятия: личность, воспитание, обучение, культура, интернатные учреждения.

Pokas' V. P. Organization of pedagogical process in orphanages.

In the article the process of boarding schools' historical becoming in Ukraine is analyzed, forming of general humanism philosophy of their work.

Keywords: personality, education, teaching, culture, boarding school.

Щербина В. В.

**ОБМЕЖЕНІСТЬ РАЦІОНАЛІЗМУ
ЯК ВИСХІДНОГО ПРИНЦИПУ КЛАСИЧНИХ
ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ**

У статті розглядаються ідейно-ментальні передумови, на основі яких формувалися класична буржуазна та пролетарська ідеології. Надано авторське розуміння сутності та структури ідеології, а також механізм впливу раціоналізму як висхідного принципу на марксизм з метою виявлення його обмеженості.

Ключові слова: ідеологія, теорія, прaxis, раціоналізм, марксизм, робітнича ідеологія, ліберальна ідеологія.

В результаті модернізації західноєвропейських, а потім і північноамериканських суспільств відбувалася цікава трансформація ідентичності в культурному, ментальному та ідеолого-психологічному самовизначенні цих суспільств, яка втілилась у понятті